

Cilt XXXI

ISSN 1015-2091

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Dergisi

2004

Kurucu:
A. Caferoğlu

İSTANBUL
2004

ÇEŞİTLİ YÖNLERİ İLE MANTIKU'T-TAYR VE GARİB-NÂME MESNEVİLERİ

Kemal YAVUZ*

Mantiku't-Tayr And Garib-name Mesnevis With Their Various Aspects

Abstract: In this paper Mantiku't-tayr of Gülşehri and Garib-name of Aşık Paşa are considered. These two were the leading mesnevis of the Turkish literature in 14th century. In both books, Turkish has been employed contrary to the former perception during the previous centuries that Turkish wasn't available for literature. In addition Gülşehri was proud of writing his book in Turkish. Both books reflect their age and social circumstances in many aspects.

On dördüncü yüzyılda Anadolu'da başlayan Türk edebiyatının temelinde iki büyük mesnevi ile karşılaşılıyor. Bunlardan biri Gülşehri'nin *Mantiku't-tayr*'ı, diğeri ise Âşık Paşa'nın *Garib-nâmesi*'dir. Her iki eser de Kırşehir yöresine aittir. Bu, bir bakıma XIV. Yüzyılda Kırşehir'in büyük edipler yetiştirilmesi, geleceğe Türkçe ile yol göstermesi, hatta yazı dili açısından Türkçenin merkezi olması demektir. Kırşehir bu bakımdan kültür şehirlerimizin başında gelmektedir. Bu durum daha ziyade gelecek Türk devletinin de Türkçe ile işe başlamasıdır. Çünkü artık Anadolu Selçuklu devleti tarihten çekilmektedir. Yerine toparlanma dönemi, kargaşaların bitmesi devri geçecektir. Tarihte Gazne ve Selçuklu devirlerinin Türkçeye bakış açısında yapılan yanlışları da mutlaka düzeltilenektir. Bu da o dönemleri ömürlerinin bütün safhaları ile yaşayan, kararlı ve geleceğe ümitli bakan Kırşehir'in çıkardığı iki büyük Türkçe âşık şairimizin gösterdikleri birlik yolu ve Türkçeye sahip çıkmaları ile olacaktır. Gerçekten hem *Mantiku't-tayr*, hem *Garib-nâme* bu düşünce ile kaleme alınan iki büyük eserdir. Ancak eser yazmakta Âşık Paşa'ya göre Gülşehri'nin önce-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

liği vardır. O ilk eseri olan *Feleknâme*'sini 1301 yılında İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmud Han (ö.1303) adına yazmıştır. Fakat bu eseri Farsçadır. Gülşehrî XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Bu itibarla Yunus ve Sultan Veled ile paralellik gösteren bir hayatı vardır. Hatta o da Yunus gibi ilk gençlik yıllarını Mevlânâ meclislerinde geçirmiş olabilir. Eser verme açısından ise, daha ziyade, Sultan Veled'e benzer. Çünkü Sultan Veled de Farsça yazdığı gibi, yer yer Türkçe manzumeler de kaleme almıştır.¹ Gülşehrî de işe Farsça bir eserle başlamıştır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi *Feleknâme*² böyle bir eserdir. İşe Farsça ile başlamak, belki Gülşehrî için bir hazırlık dönemi olmuştur. Şairimiz bu devirde, yine Türk edebiyatının Farsça ile haşır neşir olduğu bir zamanda, Selçuklu idaresi altında yetişen çoğu Türk asıllı olmasına rağmen Farsça yazan meşhur ve büyük edipleri, Senâî, Nizamî, Sadî, Attar, Mevlânâ, Sultan Veled başta olmak üzere, gayet iyi tanımaktadır. Kendisini, okumak ve İslâmî ilimleri tahsil açısından yetişmiş ve ehliyetli gördüğümüz bir zamanda, manevî bir mecliste bu altı şahıs ile bir çeşme başında buluşup tanışır. Hatta bu şâir ve müelliflere, pek çok öğrencisinin bulunduğu, şehir hocası olduğunu söyler. Ayrıca bunlarla övünür. Buna karşılık, Şeyh Sadi de: *Bunlar övünmeye değmez.* deyince, Gülşehrî, merakla Sadi'ye: *Geleceğe nasıl taşınılır, insan nasıl unutulmaz?* şeklinde sorular sorar. Buna karşılık Şeyh Sadi, orada bulunanların eserlerinden bahsederek, Gülşehrî'ye: *Bir eserin var mı?* der. Bütün bunlardan; Gülşehrî'nin devrinde büyük bir âlim olduğu ve pek çok öğrencisi bulunduğu sonucunu çıkarmak gerekir.³ Ancak Gülşehrî, kitap olarak *Feleknâme*'yi 1301 yılında yazmış ve manevî âlemde görüştüğü o altı yiğidin yedincisi olabilmiştir.

Gülşehrî bu hazırlık devrinden sonra Türkçe esere yönelir. Tam on altı yıl sonra, *Gülşennâme* olarak da adlandırdığı *Mantıku't-tayr*'ı yazar. Kendisinin verdiği bilgilere göre ayrıca, *Kudûrî tercümesini* şiir şeklinde Türkçeye çevirmiştir. Henüz ele geçmeyen bu eserini de hesaba katarsak onun, üç eserinin bulunduğu zikretmek gerekir. Ayrıca başka şiirleri de vardır. XVI. yüzyıla kadar tesirini devam ettiren şairimizin şiirleri nazire mecmualarında yer almıştır.

Feleknâme'de görüldüğü kadarı ile Gülşehrî, kaynak olarak ortak İslâmî kültür içindedir. O, bu eserinde ruhun başlangıç ve sonu, tekâmülü üzerinde durmuş, bazı mesajlarını da her konu ile ilgili olarak yer verdiği hikâyelerle anlatmıştır. Bu hikâyelerin bir kısmı da yine Attar'ın *Mantıku't-tayr*'ından alınmıştır. Hatta bu hikâyelerin bazılarında her iki eserinde de yer vermiştir. İşte bu bakımlardan Gülşehrî'nin *Feleknâme*'sini yazdığı zamanları bir hazırlık devri olarak ele almak gerekir.

¹ Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul 1958.

² Sadettin Kocatürk, *Gülşehrî ve Feleknâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

³ Gülşehrî; *Mantık al-Tayr* (Haz. Agâh Sırrı Levend) Tıpkıbasım, İstanbul 1957, v. 86a-b.

Mantıku't-tayr'ı ise, 1317 yılında yazmıştır. Bu zaman Gülşehrî'nin her bakımdan verimli bir çağıdır. O, bu eserinde asıl yaratıcıya nasıl kavuşulur fikri ile tasavvufî bir yoldadır. Simurg kuşların padişahıdır. Ona varıldığı ve onda yok olduğu zaman her bir kuş gerçek varlığa kavuşacak demektir. Gülşehrî bunun için Hz. Süleyman'la konuşan, ona rehberlik eden, elçisi olan ve işlerini gören Hüdhüd'ü bütün kuşlara kılavuz olarak göstermiştir. Kuşların her birisi kendi özelliklerine göre ele alınmıştır. Hatta Simurg'a kavuşamamak düşüncesi ile, her biri bir özür beyan ederek yoldan dönmeye çalışsalar bile, Hüdhüd verdiği nasihatlarla onları niyetlerinden vazgeçirir. Her kuşun durumu-na, özrüne ve konusuna göre konuşarak öğütler verir. Bu gidiş birlikte bir gidiştir. Belki bunda devrinin şartlarını da hesaba katmak gerekir. Çünkü şair;

*Kamu kuşlar geldiler bir mahfile
Kamusunun dükelî nakdı bile*

*Kim bize bir pâdişâh-ı nâmdâr
Gerek idi kim bir ulu şehriyâr*

*Gösterün bir gög kim ol mehsüz-durur
Bizüm ilümüz niçün şehsüz-durur*

*Başumuzu kılıça yasdayalım
Leşkere bir pâdişâh isteyelim*

*Zira çün kim mülk bî-sultân ola
Az zamânda memleket vîrân ola*

3a/6-10

diyerek o devir Türklüğünün dağınıklığını ve muhtaç olduğu şeylerin başında bir idareci arzusu ile, padişahın bulunması gerektiğini de söylemiş olur. Zaten ancak îli toplayan, halkı birleştiren bir önderle dünya işleri düzelir, sonra da Hakk'a gidilir. Bunun için de iyi bir idareci ve asker lâzımdır. Gülşehrî'nin kılıçtan ve padişahı bahs etmesi boşuna değildir. Karışıklık ve kargaşa içinde bunları gerçekleştirmek aslâ mümkün değildir. Daha sonra Âşık Paşa da,

*Kim anunla ol makâm ârastedür
Pâdişâhu olmayan il yastadur*

diyerek buna en iyi şekilde temas edecektir.

Gülşehrî'nin eserinde dikkat çeken bir başka husus *Mantıku't-tayr*'ın ay-nen tercüme bir eser olmamasıdır⁴. Şair kuşlar ile onların yolculuklarını yani eserin omurgasını kısmen değiştirerek devam ettirir. Ancak hikâyelerin tercü-

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı; *Mantık al-Tayr I-II*, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. XI-XII.

mesine gelince Attar'ın *Mantıku't-tayr*'ından pek az hikâye alır. Bizim tespitimize göre Gülşehrî'nin, 150'den fazla hikâyeye yer veren Attar'ın eserinden aldığı hikâyelerin sayısı, onu bulmaz. Bunlar Peygamberimizin Allah'a ümmetinin günahlarını bildirmesi ve bunlara şefaet etmesi dileği; Sultân Mahmud'un Ayaz hastalanınca kullarından birini hatır sormaya göndermesi; Şeyh San'an hikâyesi; Kaknüs kuşunun hâlini bildiren hikâye; hergün Şat'ı geçerek sevgilisinin yanına gelen âşığın, sevgilisinin gözündeki eskiden beri var olan akı yeni fark etmesi; ve Pervâneler hikâyesidir. Gülşehrî son hikâyeyi *Feleknâme*'sine de almıştır⁵. Ayrıca papağan ve karga hikâyesi de her iki eserinde yer almaktadır⁶.

Gülşehrî her iki eserinde de övünür. Ancak *Mantıku't-tayr*'ında Türkçe yazmakla övünmesi ayrıca dikkat çeker. Bunda, belki artık Farsça'nın ikinci plânda kalması üzerine, Attar'dan bile ileri geçtiğini söyler. Bunu,

Degme kez Attâr ki Rûm'a gele
Şekeri benüm dükânımdan ala 26b/10

Degme dürr için güherden eyleyem
Mantıku't-tayr'ı şekerden eyleyem 28a/8

Her birisi çün bir iklîmi ala
Gül şarınun issi Gülşehrî ola

Bildüğümü sakınam her dehriden
Bilmedüğümü soram Gülşehri'den

Böyle şerh ü bast kılmak her feni
Mantıku't-tayr'ında Attar'un kanı

Böyle kılmak degme bir ilmi temiz
Görmeye düşünde Attar iy aziz 69a/4-6

Gül şarın Gülşehrî çün mülki yazar
Sen gid ol hûd kendü mülkinde gezer 34b/3-4

Degme bir hoş dâsitân kim eylerüz
Sözi Gülşehrî diliyle söylerüz 37a/b

⁵ Sadettin Kocatürk; *Gülşehri ve Feleknâme*, Ankara 1982, s. 95

⁶ Sadettin Kocatürk, a.g.e., s. 205-206.

*Çok kişi üzdi kopuzunun kılın
Söylemedi kimse Gülşehrî dilin*

*Eyle datlu dökdi ağzından sözi
Kim dilini yiyüyazdı kendüzi* 67b/6-7

beyitlerinde hem övünür; hem de eserinin Attar'ınkinden farklı olduğunu haber verir. Zaten şair bu hususu,

*Kuş misâli bunda Attar'un-durur
Kalanını eyleyen yâr-un-durur* 148b/10

beytinde de açıkça zikreder ve eserinin farklı olduğunu belirtir.

Mantıku't-tayr'daki hikâyelerden beş tanesi de *Mesnevî*'den alınmıştır. Gülşehrî bu hikâyeleri alırken bazı değişiklikler de yapmıştır⁷.

Zaten Gülşehrî *Mantıku't-tayr*'ında Mevlânâ'ya çok önem vermektedir. Onun için,

*Şeyh Mevlânâ Celâdeddin-durur
Kim cihânda ber-alıyyü'n-ayn-durur*

*Görmedük bir er cihândan gitmedi
Ol Celâleddin cihândan gitmedi* 85b/6-7

beyitlerini söylemektedir.

Belki bunda Sultan Veled'e olan bağlılığının tesiri büyüktür. Çünkü Sultan Veled tarafından şairin, Mevleviliği yaymak için Kırşehir'e gönderildiği de zikredilmektedir⁸. Zaten *Mantıku't-tayr*'a bakınca pek çok beytin *Mesnevî* beyitlerinin tercümesi durumunda olduğunu görürüz.

*Siz dahı cân gördüğünüz var anı
İlla tenden anlamadunuz cânı* 53b/3

*Şehvetüñi ışk sanma iy azîz
Sûreti ma'niden eylegil temiz* 56b/3

⁷ Kemal Yavuz; "Türk Edebiyatında Mesnevî'den İlk Tercüme Hikâyeler ve Bazı Dikkatler", *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni, Bildiriler*, 15-17 Aralık 2000, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Özel Dizi, s.355-381.

⁸ Mustafa Özkan; "Gülşehrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14. Cilt, s. 250-252 / *Meydan Larousse*, c. 5, s. 421.

<i>Cân u ten ahvâlinden olmuştur melûl</i>	
<i>Ten dahı cân âlemin kılmaz kabûl</i>	
<i>Cân-ıla ten düzmeği müşkil ola</i>	
<i>Cân kaçan hemreng-i âb u gil ola</i>	62b/2-3
<i>Mekr bir gün şahsun üstine üşer</i>	
<i>Ayruga kuyu kazan kendü düşer</i>	116a/5
<i>Âşık u ma'suk u ıška bir dinüz.</i>	
<i>Üç diyen kişilere kâfir dinüz</i>	119a/14
<i>Kim Resûl eydür ki her yola refk</i>	
<i>Bulunuz kim sehl ola size tarık</i>	3b/12
<i>Şeyh eydür tevbe kim nâmûs u âr</i>	
<i>Yöremüzde kılmaya hergiz karâr</i>	14b/4
<i>Uykudan uyandı vü âh eyledi</i>	
<i>Ol mürîdi cem'a âgâh eyledi</i>	
<i>Çok beşâret virdi vü girdi yola</i>	
<i>Kapusunda kamu yârânlar bile</i>	22b/3-4
<i>Anun-ıla bâki olgıl iy delü</i>	
<i>Küllî şey'in hâlik illâ vechehü</i>	27a/6

gibi beyitler hep Mesnevi'den gelmektedir.

Bütün bu öğütlerin yanında, Gülşehrî kendi devrinden de bahseder. Ahilik o devir için mühim bir rol oynar. İşte şairimiz eserinde Hüdhüd'e Fütüvveti de sorar. O da üç şeyin açık, üç şeyin bağlı olması gerektiğini anlatır. Bunlardan açık olanlar insanın kapısı, alını ve sofrasıdır; kapalı yani bağlı olanlar da gözü, dili ve uçkurudur. Gerçekte toplum da bunlara önem verdiği zaman her türlü kargaşadan uzak demektir.⁹ Bununla ilgili olarak da çok uzun olan Bişr ve Yemliha hikayesini anlatır.¹⁰

Gülşehrî'nin çekici bir anlatımı vardır. Özellikle nitelemeleri ve tasvirleri ile dikkat çeker. Ayrıca sorulu cevaplı bir ifade, üslubunun temelini oluşturur. Ancak bazı hikâyelerinde monologa ve diyaloga da yer verir. Şeyh San'an, Bişr

⁹ Gülşehrî; *a.g.e.* v. 90a-b/9 vd.

¹⁰ Gülşehrî; *a.g.e.* v. 91b/8.

ve Yemliha hikâyeleri ile İblis ve Âdem münazarasında bu anlatım şekli ortaya çıkar. O, Peygambere uymakla övünen bir şairdir. Bunu,

*Mustafadur âdemî vü her kim ol
Ana uydı vü kalanı dîv u gûl*

*Dîv esâsın diünyada dehrî dutar
Mustafa yolunu Gülşehrî dutar* 147b/4-5

beyitlerinde açıkça dile getirir ve Peygambere uymanın asıl insanlık olduğunu söyler.

Gülşehrî, Türkçe yazmakla övünür. Artık devri de bunu gerektirmektedir. Eseri için,

*Türk dilinçe dahı Tâzîden latîf
Mantıku't- tayr eyledük ana harîf* 148a/6

derken;

*Ben bu Türkî defterin çün dürmeyem
Parisîçesi-y-ile degşürmeyem*

*Kimse böyle tonlu söz söylemedi
Kimse bundan yig kitâb eylemedi* 148a/7-8

beyitleri ile de Türkçeye verdiği önemi belirtir. Gerçekten şairin söylediği gibi Anadolu sahasında 1317 yılına gelindiği zaman onun eseri gibi bir eser ortaya konmuş değildir. Gülşehrî, bu konuda ne kadar övünse hakkı vardır. O,

*Degme ilmün sırrını çün söyledük
Degmesinden bir risâle eyledük*

*Çün Süleymân hüdhüde kıldı itâb
Kim kula tasnîf bundan yig kitâb* 148a/13-14

beyitlerinde bunu çekinmeden söyler. O bu eseri ile adının âlemi tuttuğunu da belirtir.

Gülşehrî'nin adının Ahmed ve Süleyman mı olduğu günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Şair eserinin hiçbir yerinde Ahmed ismine yer vermez. Süleyman ismi ile Hüdhüd zikredildiği zaman Hz. Süleyman'ı kastetmektedir. Ancak eserinin sonuna geldiği zaman hâtıme kısmında söylediği,

*İy Süleyman şol kopuzun kılını
Bur kim öğrenlüm bu kuşlar dilini* 148b/9

beytinde kendisine seslenmektedir. Buradan da şairin adının Süleyman olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak *Mantıku't-tayr* nüshalarından birinde, daha eserin yazımına geçmeden önce Ahmed-i Gülşehrî ismi ile karşılaşırız. Bu nüshanın başında yer alan iki satırlık kırmızı yazıda: *Kitabu Mantıku't-tayr min kelâmi şeyhi'l-muhakkıkîn mürşidi'd-tâlibîn el-âlim, el-fâzıl eş-Şeyh Ahmed el-Gülşehrî*¹¹ denilmektedir. Yukarıdaki beyit göz önüne alınınca şairin adının Süleyman olduğunu söylemek kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Gülşehrî burada kendi adını bizzat bildirmiş oluyor. Halbuki Ahmed el Gülşehrî olarak verilen yazı bir müstensih'e aittir. Bir de aynı veya benzeri bir ibare diğer nüshalarda yer almamıştır. O, eserine ayrıca *Gülşen-nâme* adını verdiğini de söyler.

*Biz bu Gülşen-nâmede kim eyledük
Dükeli ilm istilâhın söyledük*

*Eylemeye kimse bir fenden beyân
Kim bu gülşende bulunmaya ayân* 148b/14-15

*Dökdi Gülşehrî girü dürr ü güher
Mantıku't-tayr'ı tamam oldı meger* 149a/1

*Şükr ol Tanrı'ya kim bu kelâm
Ömrümüzden ilerü oldı tamam* 149a/5

beyitleri ile eserini bitirmektedir.¹²

Gülşehrî devri için Türkçenin büyük bir şairidir. Her şeyden önce onda hasbî bir Türkçe sevgisinin olduğunu görürüz¹³.

Garib-nâme'ye gelince: Bu eser, *Mantıku't-tayr*'dan tam on üç sene sonra ortaya konmuştur. Ancak yazılması kanaatimize göre Âşık Paşa'nın öğreticilik hayatını içine almıştır. Çünkü eser kâinatın okunup yazılmasından oluşmuştur. Ayrıca devrin her bakımdan yıkım olan ve kurulmaya çalışılan durumunu bu eserde buluruz. Kısaca eser XIV. yüzyıla girerken Türk milletinin birliğinin ve hayatının hatta kaderinin şarkısıdır.

Geçmişin hataları bu eserin gösterdiği yol ile sağlam temellere oturup telafi edilecektir. Bunda ilk işaret Türkçenin devlet dili olmasıdır. Âşık Paşa'nın ilk isteği budur. O, *Garib-nâme*'de Türk milletinin Türkçe okuyup yazmasını, Türk dili ile her bir durumun anlatılacağını, Türkçenin gramerinin bulunmadı-

¹¹ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kitaplığı, nu. 1360, v. 1b.

¹² Gülşehrî'ye ait beyitlerin hepsi, Agâh Sırrı Levend neşrine aittir.

¹³ Kemal Yavuz; XIII-XVI. Asır Anadolu Sahasında Türkçe Eserlerin Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1983, Faruk Timurtaş'a Armağan, sayı 27, s. 9-55.

ğını ve Türklerin de bunlarla meşgul olmadığını yakınlıkla anlatır. Hatta kendisinin Türkçe yazdığı için kınanmamasını da ister. Fakat o bunu başarmıştır. Devir toplanma ve bir olma çağıdır. Âşık Paşa onun için birlik çağrısında bulunur. Eserinin ilk on kıssasını birlik üzerine söyler. Birliğin faydalarını anlatır. Şu sözlere kulak vermemiz gerekir; *Allah yolunda mücadele eden o candan sevgilileri anlatayım da kulak ver. Onların birlik sayesinde nasıl bir saadete eriştiklerini toplanıp nasıl arkadaş olduklarını dinle; her işin başı birliktir; birliğe bağlanıp inanmak yiğitliğin en olgun şeklidir. Birliğe inananlar hedefe ulaştı, ikilikten, fitneden kimse bir şey elde edemez. Aklın varsa birliğe ulaş, çünkü her türlü iyilik ve kutluluk birliktedir. Birlik sözünü candan dinlersen, bu sana mana ve hikmetin yüzünü gösterir. Bize birlikten ders almak yaraşır, ikiliği bırakıp birliğe bağlanalım, bir olalım. Birlik içinde olmakla saadete ulaşırsın; çünkü menzile birliğe bağlananlar ulaştı.*

Gönlüme yine hoş, açık, kısa ve öz bir hikâyeye geldi. Bu bizi hayatın özünün bulunduğu birlik evine götürür. Kim birliğe gönül verdiyse saadet ve ferahlık içinde; ikilik çıkarıcılar ise sıkıntıdadır. diyen Âşık Paşa bu sözleri ile devrine işaret eder. Bir olanların hedefe ulaştıklarını çeşitli hikâyelerle anlatır.¹⁴

Garib-nâme'de dikkat çeken husus, eserin on bölüm olması ve her bölümde on kıssanın bulunmasıdır. Bu durumda *Garib-nâme*'de yüz destan var demektir. Ancak bu yüz konunun işlenmesi demek değildir. Eserin birlerden başlayarak onlara kadar kubbeleşerek açılması ve gittikçe büyümesi onun en önemli tarafıdır. Şairin işlediği ve üzerinde durduğu konu sayısını her bölümü on ile çarptığımız zaman bulabiliriz. Bu durumda Âşık Paşa fazla ayrıntılara girilmezse, 550 konu üzerinde durmuştur. Bu, kâinatı gözlemleyerek, okumak sayesinde ortaya çıkmıştır. Âşık Paşa bütün varlıkları gözden geçirmiştir. Maddî olsun, manevî olsun hepsinin üzerinde fikir yürütmüş, derin derin düşünmüş ve ulaştığı neticeleri kaleme almıştır. İşte bu yüzden eser onun hayatı boyunca yazılmış, sonunda 1330 yılına gelindiği zaman bunlar yerli yerine konulmuştur. *Garib-nâme* asıl büyüklüğünü buradan alır. Yol gösterir. Denizlerden, karalardan, yerlerden - göklerden, padişahıtan - köleden, insan olmaktan, cemiyeti ayakta tutan değerlerden, altından, gümüşten, paradan, yemekten giymekten, çocukluktan, ihtiyarlıktan, ömürden, ilimden, akıldan, sözden, renkten, dilden, sestem, harften kısaca aklımıza ne gelirse; hepsinden yerli yerince bahseder. Şair eserinde bazı peygamberleri anlattığı gibi, bizi Nuh'un gemisi ile Cûdi dağına bile götürür. Çocuklara isim koymaktan, iyi ve kötü hâllerden, yemekten, giymekten, gemiden, değirmenden ve daha başka şeylerden bahseder. Ancak bunların her birinde bir hikmet görür. Bunların insan ve toplum hayatındaki yerini de işaret eder. Bunun da ilerisinde insanın ölüm ötesi hayatını ele alır ve saadet yollarını gösterir. Burada gemiyi örnek

¹⁴ Kemal Yavuz; *Âşık Paşa, Garib-nâme, c. I/1, Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/1 İstanbul 2000, s. 101-151.*

alalım: Âşık Paşa, insanların denizi geçmeleri için sekiz şeyin bulunması gerektiğini söyler. Bunların birincisi denizdir, sonra gemi gelir. Onunla deryalar ele geçirilir, bütün denizler meydan yapılır. Yalnız gemiye su girmemelidir. Geminin hareketi için sağlam direk ve yelken de lâzımdır. Geminin kolu kanadı yelkendir ve yelken ile yol alınır. Yelken var olunca rüzgâr gerekir. Gemi yel olmazsa durur ve bekler. Bütün gemileri ilden ile götüren, su üstünde koşturan rüzgârdır. Rüzgârla giden geminin durması için lenger lâzımdır. Değilse gemi karaya çarpar ve parçalanır. İnsanlar boğulur. İşte geminin hızını kesen lengerdir. Bunların hepsi var da gemici yoksa yine eksiklik vardır. Çünkü gemiyi şehirden şehire götüren ve buralara nasıl gidileceğini, denizlerden nasıl çıkılacağını bilen gemicidir. O geminin âmiridir. Kaptan var fakat gemi yük ve yolcu ile dolmazsa yine gitmez.

Gemiyi yapmak ve ona sahip olmaktan maksat insanların isteklerine kavuşmalarıdır. Buraya kadar olan kısım geminin birinci şartını vermektedir. Âşık Paşa bundan sonra, *insanlar ve mallar ülkeden ülkeye gitmeli ve birbirlerini tanıyıp alışveriş yapmalıdır. İnsanın gemide malı yoksa işlerinin tadı tuzu bulunmaz. İşte insanın malı mülkü, parası pulu olmalı ve bundan sonra gemiye binmelidir. Öyle olmazsa gemiye binmek boş bir iştir* demektedir. Şu hâlde şair bize ticaretin yollarını da göstermektedir. Bu dünya tarafına dönük bir kârdır. Üçüncü olarak da bunları örnek olarak kendimize uygulamamızdır.

Âşık Paşa burada: *Bu bir örnektir, sen kendi hâlini bilmeye çalış. Şimdi bunları da söyleyeyim de dinle diyerek* bunların her birinin neyi hangi varlıkları karşıladıklarını anlatır. Âşık Paşa'ya göre âlem denizdir. O denize ancak vücut gemisi ile girilir. Âşık Paşa açıklamalarına devam edek: *İşte bu cihan deniz olduğu gibi bu vücut da gemidir.*¹⁵ *Vücudun dünyada gezip dolaşması güzeldir ve yerindedir. Ancak dünya vücuda dolmamalıdır; dolarsa hata olur. Bu geminin su almasına benzer. Bu geminin yelkeni gönüldür. O hava ve istekle dolunca vücudu ilden ile dolaştırır. O istek ya hayır yahut da şerdir; her birini bir dileğe kavuşturur. Buna dikkatle bakmalıdır. Kim nefsin isteklerini terk ederse Allah onu göklerde uçurur. Şu hâlde gönül vücut gemisini her tarafa çekip ulaştıran yelkendir. Onu götürecektir rüzgâr da Tanrı'nın emridir. Niyet hayra tutulursa sonuç da hayır olur. Bu gönül yelkenine dolan yel vücudu ülkeden ülkeye dolaştıran Allah emridir. Geminin lengeri de olmalıdır. Bu da İslamiyet'in emirleridir. Ona uyulmazsa rahat edilmez. Bu herkes için aynıdır. Gemiyi idare edecek birine ihtiyaç vardır. Bu gemi ona uymuştur; o da akıldır. İşte insan, aklı ile iş yapar. Akıl kaptan demektir. Halk onun sayesinde doğru yolda olup gece gündüz rahat etmektedir. Gemicisi var fakat geminin insanlarla dolması ve yüklenmesi lâzımdır. Yani aklın düşüncesi olmalı ve bu vücut gemisi o fikirlerle dolmalıdır. İnsanda fikir yoksa bu boş bir gemiye benzer. İşte gemiye giren insanlar bu fikre benzer ve her fikir çeşit çeşit işler yapar.*

¹⁵ Kemal Yavuz; Âşık Paşa, *Garîb-nâme, II/1*, s. 295 vd.

*Şimdi bu düşüncelere amel yaptırmak gerekir; iş işlemeden insan emeline ulaşamaz. Yani insanın gemide malı mülkü yoksa gemide bulunması boşunadır. İşte insanın malı mülkü, parası pulu ameldir. Amelsiz kişi yalnız baş ağrısı çeker. Kısaca söylemek gerekirse insanın âleme bir örnek olduğunu gör, şimdi de bir âleme bir de insana bak.*¹⁶

Âşık Paşa buradaki misalde görüldüğü gibi üç boyutlu bir görüş ve anlatım içindedir. O diğer destanlarında da aynı şekilde maddî ve manevî dünyayı, yani yaşanan ve ölüm ötesi hayatı işler; huzur ve saadet yollarını gösterir. Akılcıdır, hatta aklın sıfatlarını varırken, aklın tecüssüs sahibi olduğunu, yaratılmış ne varsa hepsine bu yüzden mutlaka dokunup anlamaya çalıştığını belirtir. Belki bunları bugün için aşılmış fikirler olarak düşünenler bulunabilir. Ancak şairin devri için ele alınınca hiç de yabana atılamaz. Hatta bu fikirler, her zaman için geçerlidir.

Biz Âşık Paşa'da günümüz dil biliminin bile yeni ulaştığı ifade ve dil görüşüne de rastlamaktayız. İfadenin yazılı ve sözlü olarak parmaklardan ve dilden çıkışını beyinden başlayarak anlatan Âşık Paşa gözlemleri ile pek çok bilginin temelinde yer almıştır. Zaten eserinin isminden de anlaşılacağı üzere o orijinal yani garip şeyleri anlatmış ve bunları kâinatı okuyarak kendi bulmuştur. İnsanlara da eseri ile tembih, takdir ve tekdir şeklinde yazmıştır. *Garib-nâme* bu özelliklerinden başka olarak, tertip şekli ve hendesî yönü ile de Türk edebiyatı, daha geniş söylersek, Türk kültür tarihi içinde de tekdir ve bir benzeri yoktur.

Eser bazı yönlerden Türk edebiyatını devrinden yönlendirmektedir. *Mantıku't-tayr* ile de bazı noktalarda birleşir. Bu aşk konusunda az çok kendini gösterir. Ancak *Garib-nâme* aşkı maddî ve manevî yönü ile, âşık ve maşuk, seven ve sevgili açısından özellikle âşıkın her hâlini vermesi bakımından *Mantıku't-tayr*'dan ayrılır. Burada her iki eser, Leyla ile Mecnun konusuna yer vermeleri noktasında birleşirler. Ancak *Garip-nâme*'de bu hikâyeden başka Yusuf ve Zeliha'nın hâli; Peygambere karşı Hazret-i Hatice'nin yanıp yakılışı; yerin göğe, göğün yere olan aşkı, midyenin yağmura düşkünlüğü gibi sekiz hikâyeye yer verilir. Bu bakımdan *Garib-nâme* edebiyatımızda ilk sıralarda yer almaktadır. Ayrıca Miracı anlatması da Anadolu'da başlayan Türk edebiyatında ilk olarak görülmektedir. Bunlardan başka olarak Süleyman Çelebi tarafından yazılan ve dillerden düşmeyen, yazıldığı zamandan beri asır asır bütün Türklüğü kucaklayan *Mevlid*'in pek çok beyti Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'sinden gelir. İşte bu yönlerden *Garib-nâme*'nin Anadolu'da başlayan Türk edebiyatının temellenip şekillenmesinde önemli bir rolü vardır.¹⁷ Bütün bunların

¹⁶ Kemal Yavuz; *Âşık Paşa Garib-nâme*, c. II/1, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2000, s. 303-311.

¹⁷ Kemal Yavuz; "Osmanlı Devletinde İlk Manzum Eserler ve Mevlid", Yapı ve Kredi Bankası, Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslararası sempozyumu, bildiri, İstanbul 19-22 Kasım 1999.

yanında eserin en mühim tarafı birlik fikrini işlemesidir. Burada devlet fikri ortaya çıkar. Âşık Paşa bu fikri gerçekleştirmek için, seçme asker olarak gördüğü alp topluluğu ile ilmi ön plâna çıkarır.¹⁸ Gerçekten Osmanlı Devletinin, başka emellerinin yanında, kurulduğu zamandan itibaren asırlar süren bir Türklüğü toplama fikri de vardır. Buna daha sonra Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinde en geniş şekilde yer verecektir.¹⁹

Ayrıca Âşık Paşa, otuz bir gazel hâlinde yazdığı Elifnâmesinde Türk edebiyatında bilindiği kadarı ile elifnâme türünün de ilk örneğini vermiştir. Bütün bunlara ilave olarak şunu da söylemek gerekir. Biz Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'deki beyitlerin çoğunu vecize, yani öz deyiş şeklinde de görmekteyiz. Hatta bunlardan bazıları nefes olarak Türk edebiyatının bazı şairlerinde asırlar boyu yankılanır.²⁰

Mantuku't-tayr ile ortaklaşa işlediği konulardan biri de tasavvufî durumdur. Ancak her iki eser konuyu işleme açısından ayrılırlar. Gülşehrî eserinde simurga kuşları toplu şekilde götürür ve huzura otuz kuş ile varırken bunu temsili olarak işler. Âşık Paşa öyle değildir. Âşık Paşa *istek, aşk, gurbet, kurbet, hayret, vuslat, istigna, fena* makamlarını geçerek *birlik evine* geldiğini kendi nefsinde bizzat yaşayarak anlatır. Bu konaklardan nelerle geçtiğini hangi zorluklarla kaşılıştığını birer birer söyler. Hoca öğrenci ilişkisi üzerinde durur ve öğrencinin nasıl yetiştirilmesi gerektiğini bildirir. Kısaca söylemek gerekirse *Garib-nâme* yazarı, bunları bizzat nefsinde yaşar ve vahdet evine varır. *Garib-nâme* akılcı ve gerçekçidir. Eşyaya ve varlığa ibret ve hikmet açısından bakmayı öğütler. *Garib-nâme*'nin 150 civarında nüshası, *Mantuku't-tayr*'ın ise bilinen 6 yazması vardır. *Garib-nâme* nüshalarının otuza yakını yurt dışına kaçırılmıştır. *Mantuku't-tayr* nüshaları ise Türkiye'de olup hepsi elimizdedir.

Biz bunlardan *Garib-nâme*'yi neşrettik. *Mantuku't-tayr*'ı da neşre hazırladık. Ayrıca Gülşehrî'nin mecmualarda bulunan şiirlerini toplamaktayız. Eseri bunları da ekleyerek yayınlamak başlıca emelimizdir. Bu çalışmadan başka olarak Âşık Paşa ile oğlu Elvan Çelebi'nin, şiir olarak yayınlanmış ve yayınlanmamış, neleri varsa; bulduklarımız da dahil, hepsini yeni nüshaları ile karşılaştırarak, yayına hazırladık. Bunlar da çıkınca bilim dünyasına yeni katkılarda bulunacağız.

¹⁸ Kemal Yavuz; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Yılları Şairlerinden Olan Âşık Paşa'da Ordu Fikri ve Alp Tipi", *Osmanlı 9. c. Kültür ve Sanat*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 554-566.

¹⁹ Âşık Paşazâde; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz - M.A. Yekta Saraç), Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş. İstanbul 2003.

²⁰ Kemal Yavuz; "Edebiyatımızda Gezen Nefesler", *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul, Nisan 1999, s.40-44.